

Research Paper

Analyzing Gypsies' lived experience of social exclusion (Case study of Khoramabad city's Gypsies)

Sajjad Yousefvand¹, Reza Ali Mohseni², Ahmad Qiasvand³

1. P.HD Student of Iran's Social Problems, Islamic Azad University of Tehran_Central, Iran.
2. Associated Professor of Sociology, Islamic Azad University of Tehran_Central, Iran. (Corresponding Author)
3. Associated professor of Sociology, Allameh Tabtabaie University, Tehran, Iran.

Received: February 9, 2022

Accepted: May 13, 2022

Available online: June 29, 2022

Keywords:

Exclusion, Marginalization, Social Support, Gypsy, Khorramabad.

Abstract

Current research has been done by the purpose of analyzing gypsies' lived experience of social exclusion. We try to describe and interpret Khoramabad gypsies' life world and semantic system of exclusion and marginal subsistence. On this basis, interpretive paradigm and methodological phenomenology are used to gain insight about gypsies intersubjectivities by reference to their marginal community life history. Semi-structured interview tools and group discussion were taken to collect data from participants. In this study theoretical saturation was obtained after interviewing with 18 people and holding 2 group discussion sessions. To choose participants, theoretical sampling was based and snowball sampling was employed. The main axis of this research results shows gypsies' multi-dimensional deprivation and exclusion that has drawn basic concept of subsistence in gypsies' margin. Producing deprivation cycle of gypsies' life is described and interpreted in some categories, like: "gender stereotypes, to subsist in formal economy margin, livelihood trouble and job insecurity homelessness and falling in deprivation cycle, unsuccessful struggling with social acceptance, feeling strangeness and failure since childhood, anxiety about daily life and degrading group bounds, multiplied deprivation, sheltering in urban defenceless areas". This group is standed in a continuous exclusion process so that gypsies' economical exclusion overlaps social, cultural and institutional exclusion which provides their "falling out" situation of social subsistence with out considering a way to exit this situation. In struggling with subsistence, they continuously reproduce exclusion of society process through vandalism, criminal and deviant behaviors.

Corresponding author: Reza Ali Mohseni

Address: Tehran, Islamic Azad University, Tehran Central Branch.

Tell: +989163605771

Email: mohseni.net14@gmail.com

Extended Abstract

1- Introduction

Current research has been done by the purpose of analyzing gypsies' lived experience of social exclusion and it was tried to describe and interpret Khoramabad gypsies' life world and semantic system of exclusion and marginal subsistence. On this basis, interpretive paradigm and methodological phenomenology approach are used to gain insight about gypsies intersubjectivities by reference to their marginal community life history. Semi-structured interview tools and group discussion were taken to collect data from participants. In this study theoretical saturation was obtained after interviewing with 18 people and holding 2 group discussion sessions. To choose participants, theoretical sampling was based and snowball sampling was employed.

2- Method

Reviewing conducted studies about gypsies demonstrate that previous studies had more emphasis on their characteristics and individual importance in his or her life. However, stability of gypsies' deprivation trend shows more complicated factors that current study tries to find out gypsies' life social reality. Indeed, gypsies' condition stability backgrounds are less attended by undertaken studies. Most studies also emphasize on their lack of functionality. Whereas functionality possibility has pivotal importance in subjects relating to gypsies, this study tries to show gypsies' functionality more by employing phenomenological approach; due to determinative role of gypsy population privilege level or possibility of social policy making fields like education, hygiene and social security in changing gypsies' condition. As previous studies about gypsies show they mostly focus on two categories: cause analysis and consequentialism, and its processed and policy researched aspects were ignored by internal researchers and just a few foreign studies attended this important subject. However, along this urgent concern, this article tries to study gypsies' expectations and wants besides their lived experience, in this way this social group can be expressed.

3- Result

The main axis of this study reveals multi-dimensional deprivation and exclusion which has drawn the basic concept of "subsistence in gypsies' margin". The Case study margin community involve in a deprivation and unsuitable cycle. Producing deprivation cycle of gypsies' life is described and interpreted in some categories, like: "gender

stereotypes, subsisting in formal economy margin, livelihood trouble and job insecurity homelessness and falling in deprivation cycle, unsuccessful struggling with social acceptance, feeling strangeness and failure since childhood, anxiety about daily life and degrading group bounds, multiplied deprivation, sheltering in urban defenceless areas".

Exclusion is visible and obvious in all gypsies' life dimension. Khorramabad city gypsies involve in an exclusion continuous process, gypsies economical exclusion overlaps social, cultural and institutional exclusion which results in their "falling out" of social subsistence system without considering any exit of this condition. Struggling for subsistence, they continuously reproduce exclusion process from society by vandalism, delinquent and deviated behaviors. The excluded community of social system has carried a bad experience of contempt and deprivation from their childhood and it pushed them toward committing different types of crimes and social deviations. To the extent that illegal ways of gaining income like theft, coercion, buying stolen goods, prostitution, buying and selling drugs and etc. are usual and canonical among them. On this basis we are enable to define gypsies description with "life in margin". On the other hand, social, cultural and traditional structure of Khorramabad city which has a tribal and introvert nature, has made interactional and relational channel closer. Because in this society cultural taboos has been built in a way that relationship with gypsies is defined with a stigma. Therefore, removal cycle formed in margin of gypsies' subsistence acts in a way that every relation with this group is described bad, obscene and abominable.

4- Conclusion

The studied gypsies involved in a multi-dimensional network of interwoven marginalization. Different aspects of powerlessness and deprivation are composed in a way that even when they are asked to express their ideas and opinions or talk about the committed crimes, they usually stay silent or deflect the subject.

As it is apparent Khoramabad gypsies residential atmosphere and their communications has been structured during years in a way that it does not have any position in the city living life and they are somehow in isolation. So they are excluded either in income aspects or in capability aspects. Thus the most prevalent characteristic that can be understood from gypsies mental sediment in their life experience background is "marginalization" and somehow their "powerlessness". A condition that accompanies multi-dimensional deprivation network.

On this basis it can be claimed that the exclusion cycle and process continue, because this group does not possess any position in major planning and policy making and it can be claimed that they are ignored of planning system in the country. Therefore, by recognition of vulnerable stratum and excluded social groups like gypsies, educating and propagating altruism culture among native people of the region and also persuading supportive governmental and non-governmental institutions along social supports and social life resuscitation

among margins, can reduce some of issues and affliction for this silent group.

5- Funding

There is no funding support

6- Authors' contribution

Reza Ali Mohseni, the corresponding author of this article, is Sociology Associated Professor, Islamic Azad University of Tehran_Central, Iran.

7- Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest

واکاوی تجربه‌ی زیسته کولی‌ها از طرد اجتماعی (مورد مطالعه: کولی‌های شهر خرم‌آباد)*

سجاد یوسفوند^۱، رضاعلی محسنی^{۲*}، احمد غیاثوند^۳

۱. دانشجوی دکترای گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
۲. دانشیار گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
۳. دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

چکیده

پژوهش حاضر با هدف واکاوی تجربه زیسته‌ی کولی‌ها از طرد اجتماعی انجام شده است و تلاش شده است زیست‌جهان و نظام معنایی کولی‌های شهر خرم‌آباد از طرد و زیست حاشیه‌ای توصیف و تفسیر شود. بر همین اساس از پارادایم تفسیری و رویکرد روش‌شناختی پدیدارشناسی برای اجرای این تحقیق استفاده شده است تا بدین طریق با رجوع به تاریخچه زندگی اجتماع حاشیه‌نشین کولی‌ها به فهم میان‌ذهنیت‌های آن‌ها دست یابیم. جمع‌آوری داده‌ها با مشارکت‌کنندگان از طریق ابزارهای مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و بحث گروهی انجام شد. در این مطالعه با انجام مصاحبه با ۱۸ نفر و برگزاری دو بحث گروهی اشباع نظری حاصل شد. برای انتخاب مشارکت‌کنندگان روش نمونه‌گیری نظری مبنا قرار گرفت و نمونه‌گیری گلوله برفی به کار گرفته شد. محور اصلی یافته‌های این مطالعه، چندوجهی بودن محرومیت و طرد کولی‌های حاشیه‌نشین را نشان می‌دهد که مفهوم پایه «زیست در حاشیه کولی‌ها» را به تصویر کشیده است. چرخه محرومیت‌زای زندگی کولی‌ها در قالب مقولاتی از قبیل «کلیشه‌های جنسیتی، زیستن در حاشیه اقتصاد رسمی، معضل معیشت و ناامنی شغلی، بی‌پناهی و فروافتادن در چرخه محرومیت، تقلای نافرجام در پذیرش اجتماعی، احساس غریبگی و ناکامی از دوران کودکی، دغدغه روزمرگی و تنزل پیوندهای گروهی، محرومیت مضاعف، پناه گرفتن در فضاهای بی‌دفاع شهری» توصیف و تفسیر شده است. این گروه در حاشیه در یک فرآیند مداوم طرد قرار دارند، به طوری که طرد اقتصادی کولی‌ها با طرد اجتماعی، فرهنگی و نهادی به‌نحوی هم‌پوشان شده است و وضعیت «برون‌افتادگی» آن‌ها از نظام زیست اجتماعی را فراهم آورده است، بی‌آنکه راهی برای خروج از این وضعیت موجود باشد. آن‌ها در تقلا برای زیستن به‌طور پیوسته فرایند طرد از جامعه را با رفتارهای وندالیستی، بزهکارانه و منحرفانه بازتولید می‌کنند.

تاریخ دریافت: ۲۰ بهمن ۱۴۰۰
تاریخ پذیرش: ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۱
تاریخ انتشار: ۸ تیر ۱۴۰۱

واژه‌های کلیدی: طرد، حاشیه‌نشین، حمایت اجتماعی، کولی، خرم‌آباد.

* نویسنده مسئول: رضاعلی محسنی

نشانی: تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مرکزی تهران.

تلفن: ۰۹۱۶۳۶۰۵۷۷۱

پست الکترونیکی: mohseni.net14@gmail.com

* این مقاله برگرفته از رساله دکترای آقای سجاد یوسفوند با عنوان «مطالعه پدیدارشناسی تجربه زیسته کولی‌ها در استان لرستان» است.

۱- مقدمه و بیان مسأله

توجه صرف به درآمدها نمی‌تواند ابعاد مختلف فقر را از میان بردارد و اساساً موضوع فقر تنها به کمبود درآمد بازمی‌گردد، لذا اهمیت جنبه‌های غیردرآمدی فقر در تبیین وضعیت اقشار آسیب‌پذیر مورد توجه واقع شده است (سن، ۲۰۰۰)، تا حدی که از بکارگیری اصطلاحاتی مانند فقر و نابرابری اجتناب می‌شود و صحبت درباره «طرد اجتماعی» و «قابلیت‌های مردم فقیر» بیشتر رواج یافته است (هال و میجلی، ۱۳۸۸: ۸۲). طی چند دهه اخیر مطالعه درباره گروه‌های اجتماعی در حاشیه و اقشار آسیب‌پذیر جامعه ایران، علی‌رغم اینکه مورد توجه پژوهشگران اجتماعی واقع شده است، اما این تحقیقات و توجه پژوهشگران به همه جنبه‌های این حوزه نبوده است، به طوری که خلاء تحقیقاتی در مورد گروه‌های در حاشیه و محروم مانند کولی‌ها مشهود است. کولی در اصل، واژه‌ای هندی است و در هندوستان به آن «کاولی» می‌گویند. این واژه در ایران به دلیل کثرت استعمال، به «کولی» تبدیل شده است. اما مشارکت‌کنندگان در این پژوهش (کولی‌های ساکن در شهرستان خرم‌آباد) همچنان این گروه را با همان واژه کاولی می‌شناسند. کولی‌ها با تنوع طوایف و ریشه‌های زبانی و فرهنگی از جمله گروه‌های مهاجری هستند که مرزهای هویت جمعی خود را حفظ کرده‌اند و در نقاط مختلف دنیا به لحاظ میزان بهره‌مندی از مزایایی همچون اشتغال، بهداشت و مسکن مناسب با تبعیض‌های چندگانه‌ای روبه‌رو هستند. کولی‌ها علاوه بر منطقه خاورمیانه، در قرن چهاردهم در اروپا نیز حضور پیدا کردند. آن‌ها اغلب با نام جیپسی^۱ خوانده می‌شدند و علت این نام‌گذاری این تصور بوده است که آن‌ها از مصر^۲ به اروپای شرقی مهاجرت کرده‌اند (کنریک^۳، ۲۰۰۷: ۳۸). برخی منشأ هندی را برای کولی‌ها متصور هستند به طوری که دیوید مایال (۲۰۰۵) در کتاب «هویت کولی‌ها: ۲۰۰۰-۱۵۰۰؛ از مصری‌ها و انسان‌هایی از ماه تا قومیت رومانی» بر این باور است که کولی‌ها، از پایین‌ترین کاست هند یعنی «پاریاها» یا «سودرها» نشأت گرفته‌اند و از منطقه هندوستان هستند (رضایی‌قلعه، ۱۳۸۳). در هر صورت این گروه، افرادی مهاجر هستند و به سایر نقاط جهان مهاجرت کرده‌اند. کولی‌ها تنوع فرهنگی و زبانی بسیاری دارند. بر اساس مکان و زمان مهاجرت و هم‌چنین عامل زبان سه دسته اصلی در میان کولی‌ها وجود دارد؛ نخست، «رُم^۴» که بیشتر در اروپا و آمریکا زندگی می‌کنند، دوم، «دُمی^۵» که در کشورهای خاورمیانه و بیشتر در سوریه، مصر و ترکیه و سوم، «لوم^۶» که در ارمنستان، ایران و آسیای مرکزی زندگی می‌کنند. این افراد، گروه‌های متجانسی نیستند؛ به طوری که تفاوت‌های شغلی، زبانی و مذهبی در بین آن‌ها دیده می‌شود. در میان این سه گروه، بیشترین تحقیقات بر روی رُم‌ها صورت گرفته و دُمی‌ها و لوم‌ها کمتر مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته‌اند (اوزتسلر^۷، ۲۰۱۴: ۲۷).

در ایران کولی‌ها در ۲۰ استان به‌ویژه در مناطق شهری و حاشیه شهرها از شمال تا جنوب از شرق تا غرب پراکنده هستند (افشار، ۱۳۷۷: ۲۲). یکی از کانون‌های استقرار کولی‌ها نوار زاگرس است، که در این میان در برخی شهرستان‌های استان لرستان به ویژه شهرستان خرم‌آباد و پلدختر پراکنده هستند. از میزان جمعیت کولی‌ها که بعضاً مردم محلی به آن‌ها «غربتی، لوطی و کاولی» می‌گویند؛ آمار دقیقی در دست نیست، اما استقرار آن‌ها در نواحی حاشیه شهر و اسکان در مناطق غیر رسمی و در برخی روستاها پراکنده است. مطالعات اکتشافی محقق نشان می‌دهد؛ مسائل و مشکلات زندگی کولی‌ها در لرستان در طی سال‌های گذشته متناسب با تحولات اجتماعی - اقتصادی، تغییر کرده است، اگر در گذشته مراودات اقتصادی میان جامعه روستایی و عشایری با کولی‌ها از طریق خرید و فروش وسایل و ابزار کشاورزی وجود داشت؛ اما اخیراً به دلیل کاهش جمعیت روستاها و تغییر فعالیت کشاورزی با الگوهای سنتی و استفاده از ابزار و تکنولوژی‌های جدید کشاورزی و همچنین تغییر شیوه زیست و سبک زندگی جامعه روستایی عملاً محصولات تولید شده این گروه از افراد بدون استفاده مانده است و بنا بر شواهد، این حلقه ارتباطی میان جامعه و کولی‌ها بسیار ضعیف شده است. علاوه بر این مناسبات اجتماعی جامعه و کولی‌ها، تحت تأثیر انگاره‌ها و عادت‌واره‌های که نسل به نسل منتقل شده است؛ بسیار ضعیف است تا حدی که همسایگی و ارتباط با این افراد چندان مقبول جامعه نبوده و دوری از این گروه و فاصله از آن‌ها مبنای روابط اجتماعی است. گویی فضای اجتماعی غالب بر منطقه مورد مطالعه

1. Gypsy
2. Egypt
3. Kenrick
4. Rom
5. Dom
6. Lom
7. Ozatesler

به گونه‌ای است که ارتباط و تماس با کولی‌ها را نوعی، پرهیز، انحراف و خروج از هنجارهای غیر رسمی جامعه تلقی می‌کنند. تداوم این محرومیت‌ها و مسائل این امر را به ذهن متبادر می‌سازد که زیست اجتماعی کولی‌ها دچار نوعی محرومیت و مطروودیت اجتماعی شده است و جامعه تاکنون نتوانسته است گروه‌ها و اقشار ضعیف و آسیب‌پذیری از قبیل کولی‌ها را در خود جا دهد و پیوند اجتماعی وثیقی بین همه اعضا ایجاد کند.

طرد اجتماعی به معنای وجود گسل و سلسله مراتب در میان افراد و گروه‌هاست. به عبارت دیگر، هم شکاف و هم اختلاف در سطوح وجود دارد. نتیجه این طردها، انحصار کالاها و خدمات و حتی روابط در مرکز است. تأکید و رانکن به نقاط مرجع در سطوح خرد (افراد و شبکه‌هایشان)، میانی (گروه‌ها یا مناطق) و کلان (جامعه)، نگهبانان، سطح بندی و انسداد دوگانه از مفاهیم کلیدی و رانکن برای این مطالعه می‌باشد (ورانکن، ۲۰۰۵: ۱۹). در چنین شرایطی و به دلیل ضعف مهارتی و ارتباطی کولی‌ها و همچنین نگاه طردآمیز جامعه نسبت به آن‌ها، شرایط زیست اجتماعی برای آن‌ها بسیار سخت‌تر از گذشته شده است. این وضعیت حاشیه‌ای شدن در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و ... تجلی یافته است. در جوامع مختلف عوامل بسیاری وجود دارد که می‌توانند باهم ترکیب شوند و گروه‌های جمعیتی را از پیوند و مشارکت کامل در جریان زندگی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی محروم کنند و به حاشیه برانند. این عوامل ممکن است با طبقه، کاست، قومیت، مذهب، سن یا جنسیت در ارتباط باشند.

آن‌چنان که از محیط زندگی کولی‌های شهر خرم‌آباد پیداست فضای سکونتی و مراودات آن‌ها در طی سال‌ها به نحوی ساختار یافته است که گویی در حیات زنده شهر چندان جایگاهی نداشته و به نوعی در انزوا قرار داشته‌اند و زیست در حاشیه دارند. شکل نامنظم کوچه‌ها و معابر، وجود برخی انحرافات اجتماعی (مانند اعتیاد، دزدی، خشونت و...)، میزان درآمد پایین مردم منطقه و ... از نظر بافت شهری و ارزش مادی زمین‌های محله کورش و محله باجگیران در سطح پایینی نسبت به بقیه بافت شهری خرم‌آباد قرار دارند، همچنین این محله‌ها فاقد راه دسترسی مناسب و خدمات شهری هستند و عمدتاً منازل مسکونی در این محله‌ها سند رسمی ندارند. در راستای چالش‌ها و مسائل و مشکلات کولی‌ها در شهر خرم‌آباد، شناسایی کسانی که در معرض طرد اجتماعی هستند و یا در وضعیت مطروودیت قرار گرفته‌اند بسیار حائز اهمیت است. کولی‌های شهرستان خرم‌آباد از جمله گروه‌هایی هستند که در وضعیت طرد و حاشیه نشینی هستند. در راستای مسائل مطرح‌شده، این پژوهش با اتخاذ رویکرد پدیدارشناسی در پی فهم تجربه زیسته کولی‌های ساکن در شهرستان خرم‌آباد است؛ تا از این طریق بتواند ضمن شناسایی ابعاد طرد اجتماعی آن‌ها، زمینه‌ها و پیامدهای در حاشیه ماندن کولی‌ها را ارائه نماید. بنابراین، مقاله حاضر در پی پاسخ به این سؤال است: کولی‌های ساکن در شهرستان خرم‌آباد طرد اجتماعی خود را چگونه تجربه نموده‌اند؟ و در چه موقعیت‌هایی اتفاق افتاده‌اند؟

۲- پیشینه پژوهش

۲-۱: پیشینه‌ی تجربی

کولی‌های مهاجر به خرم‌آباد که سابقه حضور خود در لرستان را به حدود هفتاد سال پیش برمی‌گردانند از شهر کرمانشاه به شهرستان کوهدشت و سپس به دنبال کسب درآمد به خرم‌آباد مهاجرت کرده و در محله‌هایی به اسم محله کورش (دره کوروش) و محله باجگیران (گلسفید) سکنی گزیدند. محله کوروش در شرق و محله باجگیران در جنوب غربی شهر خرم‌آباد قرار دارند. در این محله‌ها کولی‌ها شروع به ساخت و ساز خانه‌هایی کوچک و در دل هم خفه در نامناسب‌ترین نقاط محله یعنی در حاشیه جویبار فصلی (دره کوروش) یا قسمت پرشیب محله (باجگیران) کردند. آن‌ها در این محله‌ها در راسته‌هایی مشخص و بیشتر بصورت وابستگی‌های خویشاوندی در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند. به دلایلی همچون شکل نامنظم کوچه‌ها و معابر، وجود برخی انحرافات اجتماعی (مانند اعتیاد، دزدی، خشونت و...)، میزان درآمد پایین مردم منطقه و ... از نظر بافت شهری و ارزش مادی زمین‌های محله کورش و محله باجگیران در سطح پایینی نسبت به بقیه بافت شهری خرم‌آباد قرار دارند به همین دلیل این محله‌ها فاقد راه دسترسی مناسب و خدمات شهری هستند. منازل مسکونی در این محله‌ها سند رسمی ندارند. پس از انقلاب ۱۳۵۷ نام محله کوروش به اسدآبادی تغییر پیدا کرد. از قدیم محله باجگیران به محله باجگیرها (باجگیرو) معروف بوده و تا به امروز هم ادامه دارد. در سال ۱۳۹۰ استانداری لرستان در قالب برنامه‌ای که بودجه آن از طرف سازمان ملل تأمین شده بود تصمیم به بازسازی محله باجگیران به دلیل همجواری با دیدنی‌ترین نقطه خرم‌آباد یعنی قلعه فلک الافلاک گرفت. اقدامی که با

تخریب کردن تعدادی از خانه‌ها، قصد تعریض کوچه‌ها آغاز شد؛ اما در مدت کوتاهی این طرح متوقف شد. نتیجه این کار، خرابه‌هایی که پاتوق معتادان بی‌خانمان شد و فضایی ساخت که حتی تردد آن برای مأموران پلیس هم دشوار است. در این منطقه کوچه زاهدان که در دل محله باجگیران قرار دارد از معروف‌ترین محله‌ها است، کوچه‌ای باریک و بلند که با خانه‌های فرسوده و رنگ پریده درست شده است و شب‌ها (زاهدان) مرکز رد و بدل خرده و عمده مواد از قبیل حشیش، تریاک، هرویین و کراک است. علاوه بر این بنا بر اظهارات مردم محلی اصطلاحی در منطقه در خصوص این مکان از لحاظ ناامن و ترسناک بودن فضا رایج است که «هرگز پایت را آنجا نگذار».

پژوهشگران حوزه علوم اجتماعی طی سه دهه اخیر در حوزه مطروودیت اجتماعی گروه‌های خاص از قبیل کولی‌ها در کشور مطالعاتی را انجام داده‌اند. این مطالعات را می‌توان در سه دسته تقسیم‌بندی کرد: دسته اول: مطالعات عوامل نگر مانند مطالعه‌های صفی‌خانی (۱۳۹۵)، اسفاری (۱۳۹۴)، عظیمی و ابراهیمی (۱۳۹۸)، دسته دوم: مطالعات پیامدنگر مانند مطالعه نامنی و همکاران (۱۳۹۷) و مطالعه دیگری که خوشرو و همکاران (۱۳۹۷) درباره علل و پیامدهای زیست‌زنان کولی پرداخته است؛ اشاره کرد. دسته سوم این مطالعات ناظر بر مطالعات سیاست‌گذارانه مانند تحقیقات کروی^۱ و همکاران (۲۰۱۳) و لن و جونز^۲ (۲۰۱۴) است که ضمن توجه به ابعاد، علل و پیامدها، سیاست‌های اجتماعی پیشنهادی در جهت بهبود شرایط کولی‌های ارائه کرده‌اند. بر این اساس به نتایج برخی از این پژوهش‌ها اشاره می‌شود.

پژوهش صفی‌خانی (۱۳۹۶)، در این باره انجام شد که کولی‌های بابلی ساکن در تهران کیست‌اند؛ در این معنا که زندگی روزمره‌شان حول چه تجاربی و چگونه سازمان پیدا کرده است. این تحقیق ضمن بررسی وجوه مختلف این معانی، بستری را که این تجارب را برای آن‌ها ممکن و تکرار کرده است تحلیل کرد. با اتخاذ رویکرد پدیدارشناختی و از خلال کاربست روش اتنوگرافی پدیدارشناختی زندگی روزمره کولی‌ها حول چهار تجربه پرتکرار ۱. هادوری کردن، ۲. کاسب گرفتن/کاسب شدن، ۳. عملی شدن و ۴. خلاف کردن توضیح داده شد و نشان داده شد که چگونه این تجارب در بستر اجتماعی‌ای که آن‌ها را دربرگرفته است، ممکن شده است. این بستر ذیل دو مقوله عمده اقتصاد کولی بودن و مناسبات خانوادگی و اجتماعی کولی بودن توضیح داده شد و همچنین نشان داده شد که چگونه مجموعه اقدامات دولت - ملت در راستای یکپارچه‌سازی جامعه ایران از جمله یکجانشین کردن همه ساکنان سرزمین ایران، اجباری کردن داشتن هویت حقوقی و آموزش همگانی منجر به ازجاکندگی اقلیت کولی‌ها از ساخت معیشتی و خانوادگی ایشان شده و آن‌ها را در حاشیه مناسبات حقوقی - اجتماعی جدید قرار داده است. نتایج پژوهش اسفاری (۱۳۹۴)، عملکرد هادوری در برساختن هویت گروهی هر کودک غربت را نشان داد. هادوری فعلیتی روزمره است که هر کودک غربت به سان آیین‌گذاری برای ورود به دسته‌بندی بزرگسالان از آن عبور می‌کند. تحلیل ریزبینانه و توصیفات چندلایه‌ای از هادوری، نگاه‌ها را به نوعی خوانش دراماتیک (به سبک ویکتور ترنر) از این رویداد شهری گشود. روزانه، هادوری در چهارراه به نمایش گذاشته می‌شود و تولید درام اجتماعی می‌کند. از خلل این نمایش، چارچوب فرهنگی و نمادهای زیرساختی هادوری، که لازمه‌ی برقراری ارتباط بین غربت و رهگذر شهری است، نمایان می‌شوند. نامنی و همکاران (۱۳۹۷) در مطالعه‌ای به بررسی تأثیر طرد اجتماعی غربت‌ها بر احساس امنیت ساکنین شهر سبزوار پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش نشان داد هرچه افراد یا گروه‌های خاص اجتماعی بیشتر طرد شوند و در انزوا قرار گیرند، امنیت اجتماعی افراد جامعه را به همان نسبت به خطر می‌اندازند.

نتایج پژوهش خوشرو و همکاران (۱۳۹۷)، نشان داد که زنان بومی به دلایلی از قبیل عقاید قالبی، عدم رعایت موارد بهداشتی، رفتار کودکان کولی در مدرسه، اهمیت نگاه غالب در اجتماع، شرور بودن زنان کولی، وجود خشونت‌های خانوادگی در بین کولی‌ها و بی‌توجهی کولی‌ها به ارزش‌های دینی و فرهنگی بومیان زنان کولی را طرد می‌کنند. درحالی که کولی‌ها مهم‌ترین دلایل طرد خود را حوادث خاص، تأثیر فناوری بر زندگی خود، بدنام‌سازی کولی‌ها، برساختن مفهوم کولی و کلیشه‌های جنسیتی دانسته‌اند. مهم‌ترین ابعاد آن، طرد از خدمات و امکانات، بی‌اعتمادی نهادی، طرد از ارتباطات اجتماعی، طرد از حمایت درون‌گروهی و برون‌گروهی برشمرده‌اند. همچنین یافته‌های عظیمی و ابراهیمی (۱۳۹۸) نشان داد که مجموعه‌ای از عوامل در سطح فرهنگی، فردی و ساختاری در ایجاد شرایط کولی‌های محله اثرگذارند که از ورود کولی‌ها به حوزه آموزش، اشتغال و

1. Crowley

2. Lane & Jones

قدرت‌یابی برای تغییر شرایط و ایجاد پیوند اجتماعی جلوگیری می‌کنند. بنابراین تقلیل علت طرد اجتماعی کولی‌ها به موضوع عاملیت فردی و بی‌توجهی به عوامل ساختاری، خطایی راهبردی در رفع طرد اجتماعی کولی‌هاست.

سروی^۱ و تیجدور^۲ (۲۰۲۰)، پژوهشی با عنوان «چارچوب بندی مسئله کولی: استفاده انتخاباتی پوپولیستی از روم هراسی در ایتالیا (۲۰۱۹-۲۰۱۴)» انجام داده است. این مطالعه توضیح می‌دهد که چگونه «کولی‌ها» به عنوان تهدیدی برای جامعه در نظر گرفته می‌شوند و چگونه راه‌حل پیشنهادی - استفاده از استراتژی بولدورز برای یکسان کردن همه اردوگاه‌ها با خاک - به عنوان تنها گزینه ارائه می‌شود. این مقاله نتیجه می‌گیرد که نشان دادن رومی‌ها به عنوان یک «دشمن» که «در میان ما زندگی می‌کند» ثابت می‌کند که ابزار ایده آلی برای تقویت تنش «ما در برابر آن‌ها» است که مشخصه گفتمان پوپولیستی است. نتایج پژوهش اسمیت^۳ و همکاران (۲۰۲۰)، نشان داد که باورها و شیوه‌های بهداشتی توسط فرآیندهای اجتماعی تاریخی و معاصر شکل می‌گیرند و موقعیت حاشیه‌ای کولی‌ها و غریبه‌ها در جامعه بریتانیا می‌تواند منجر به ترجیح دادن به جستجوی اطلاعات و حمایت از درون جامعه شود. همچنین نتایج این پژوهش نشان داد که ساختار روابط اجتماعی در جوامع کولی و غریبه‌ها می‌تواند به طور گسترده‌تری در برنامه‌های ارتقای سلامت مورد استفاده قرار گیرد.

وازیما^۴ (۲۰۲۰)، در پژوهشی که با عنوان «طرد اجتماعی و آسیب‌پذیری افراد در اجتماع کولی» انجام داده است به این نتیجه رسید که افراد جامعه کولی حتی امروز در جامعه به حاشیه رانده، از نظر اجتماعی طرد شده و آسیب‌پذیر هستند. مردم جامعه کولی از گذشته به عنوان یک گروه محروم در سریلانکا شناخته شده‌اند. آن‌ها همچنان با چالش‌های متعددی مواجه هستند و در روند توسعه کشور مستثنی شده‌اند. میلان^۵ و اسمیت^۶ (۲۰۱۹)، پژوهشی با عنوان «جامعه‌شناسی تطبیقی سلامت کولی و غریبه‌ها در بریتانیا» انجام داده‌اند. این مقاله داده‌های کیفی و نظرسنجی را در مورد اعتقادات و عملکردهای بهداشتی کولی‌ها و غریبه‌ها ارائه می‌کند تا بفهمد چگونه این باورها و عملکردها در زمینه‌های اجتماعی مختلف به عنوان پاسخ‌هایی به مکانیسم‌های اجتماعی عمیق‌تر توسعه یافته‌اند و اشتراکاتی با سایر گروه‌های اجتماعی به حاشیه رانده شده و طرد شده دارند. گزجین^۷ و گرین‌فیلد^۸ (۲۰۱۷)، پژوهشی با عنوان «بررسی جامعه‌شناسی پیر بورديو و انجام تحقیقات اجتماعی با گروه‌های کولی/رومایی» انجام داده‌اند. در این مقاله، راه‌های استفاده از مدل نظری پیر بورديو را برای بررسی پتانسیل ایجاد یک نظریه دقیق‌تر از ساخت هویت در چارچوب مطالعات موردی متمرکز بر مردم کولی/رومی‌ها، که هویت‌شان هم به هویت‌های درونی و هم به هویت‌های درونی بستگی دارد، مورد بحث قرار گرفته است. همچنین هدف این بوده است که بررسی کنند که چگونه در دو زمینه بین‌المللی کاملاً متضاد - در مورد مردم کولی در ترکیه و جوامع کولی/غریبه‌ها در بریتانیا - استفاده از تحلیل بورديو ابزارهای مناسبی را فراهم می‌کند که امکان تجزیه و تحلیل زندگی روزمره و حس مرتبط با عاملیت فعال را برای این جمعیت‌ها بدون به حداقل رساندن یا حذف اثرات ساختاری که بر آن‌ها تأثیر می‌گذارد؛ فراهم می‌کند. این رویکرد یک رویکرد رابطه‌ای ظریف را برای درک ساختار هویت گروه‌های کولی/رومی‌ها قادر می‌سازد، درحالی‌که بافت جغرافیایی خاصی را که جمعیت‌ها در آن زندگی می‌کنند در نظر می‌گیرد.

در مجموع با مرور مطالعات انجام‌شده درباره کولی‌ها می‌توان بیان داشت که بیشتر بر خصیصه‌های آن‌ها و اهمیت فرد در وضعیت زندگی‌اش تأکید زیادی داشته‌اند؛ درحالی‌که تداوم روند محرومیت کولی‌ها نشان‌دهنده عوامل پیچیده‌تری است که پژوهش حاضر در پی فهم واقعیت‌های اجتماعی زندگی کولی‌ها است. درواقع در تحقیقات انجام‌شده توجه به زمینه‌های تداوم-بخش وضعیت کولی‌ها کمتر مورد توجه بوده است؛ همچنین اغلب مطالعات بر فقدان عاملیت آنان تأکید دارند؛ در حالی‌که امکان عاملیت، در بررسی موضوع کولی‌ها اهمیت محوری دارد و این تحقیق با اتخاذ رویکرد پدیدارشناسانه تلاش دارد عاملیت کولی‌ها را بیشتر نشان دهد؛ زیرا میزان و امکان برخورداری جمعیت کولی‌ها از حوزه‌های سیاست‌گذاری اجتماعی همچون

1. Cervi

2. Tejedor

3. Smith

4. Wazeema

5. Millan

6. Smith

7. Gezgin

8. Greenfields

آموزش، بهداشت و تأمین اجتماعی در تغییر وضعیت کولی‌ها نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. آن چنان که مطالعات پیشین در خصوص کولی‌ها نشان می‌دهد تمرکز بیشتر مطالعات ناظر بر دو دسته اول یعنی علل یابی و پیام‌نگری بوده است و وجوه فرآیندی و سیاست‌پژوهانه آن مورد التفات پژوهشگران داخلی نبوده است و تنها مطالعات خارجی معدودی به این مهم توجه داشته‌اند. اما در راستای این دغدغه مهم، این مقاله تلاش دارد ضمن فهم تجربه زیسته کولی‌ها، انتظارات و خواست‌های آنان را مطالعه کند؛ تا از این طریق بتوان صدایی برای این گروه اجتماعی شد.

۲-۲: ملاحظات نظری

به دلیل ماهیت کیفی تحقیق، نظریه و نظم‌دهی مفهومی تابع آن پس از جمع‌آوری داده‌ها و انجام بخش اکتشافی از دل کار بیرون می‌آید. در واقع هدف استفاده از مفاهیم در این پژوهش در ابتدا صرفاً به عنوان راهنمایی جهت مفهوم‌سازی و حساسیت نظری است و به دنبال ذهنیتی برساخته از نظریه در جهت جمع‌آوری اطلاعات از پیش تعیین شده نیست؛ زیرا ماهیت پژوهش اکتشافی، ورود به میدان تحقیق با ذهنیتی باز است. از این‌رو در این بخش با پرداختن به چارچوب مفهومی و مفاهیم حساس در ارتباط با موضوع و دیدگاه‌های موجود، بخشی از مفاهیم پیونددهنده تحلیل با زمینه پژوهش مرور شده است. آن چنان که پیداست فضای سکونتی و مراودات کولی‌های شهر خرم‌آباد در طی سال‌ها به نحوی ساختار یافته است که گویی در حیات زنده شهر چندان جایگاهی نداشته و به نوعی در انزوا قرار داشته‌اند. به طوری که هم در ابعاد درآمدی و هم در ابعاد قابلیت‌های دچار مطروودیت هستند. از این‌رو؛ مرور مفهوم طرد اجتماعی در این بخش ضروری است.

طرد اجتماعی فرآیندی است که در نتیجه آن، گروه‌های اجتماعی و افرادی معین از اجتماع، طرد و به حاشیه‌رانده می‌شوند؛ لذا به سختی می‌توانند فرصت‌هایی برای بهبود شرایط خود پیدا کنند (بلیک مور، ۱۳۸۵: ۱۳۶). طرد اجتماعی پدیده‌ای چند وجهی است و فراتر از ابعاد مادی و کمبودهای اقتصادی، بر دامنه‌های متنوع از محرومیت‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی هم چون طرد از حقوق شهروندی (فلوتن، ۲۰۰۶)، طرد جنسیتی (نارایان و همکاران، ۲۰۰۰، سن، ۲۰۰۰)، طرد از بازار کار (فلوتن، ۲۰۰۶؛ هدی، ۱۹۹۷؛ سن، ۲۰۰۰)، طرد از مشارکت در زندگی اجتماعی و طرد از روابط و شبکه‌های اجتماعی (نارایان، ۱۹۹۹) دلالت دارد (به نقل از فیروزآبادی و صادقی، ۱۳۸۹). علاوه بر این؛ طرد اجتماعی به معنای ضعف یا محدودیت شبکه‌های اجتماعی و گروهی است که به انزوا می‌انجامد. مفهوم طرد اجتماعی، جنبه عاملیت را پیش می‌آورد. به عبارتی، طرد فقط حاصل طرد کردن افراد نیست، بلکه ممکن است نتیجه کناره‌گیری داوطلبانه فرد از ابعاد و جنبه‌های گوناگون جریان امور جامعه باشد. به نظر گیدنز، در بررسی پدیده طرد اجتماعی باید نسبت به تعامل عاملیت و نقش اجتماع در شکل دادن به اوضاع و شرایط، آگاه و هوشیار باشیم (گیدنز، ۱۳۹۰: ۴۶۹). بنابراین طرد به دو شکل وجود دارد: الف) طرد اجباری: اشاره به دگر بودگی) افرادی دارد که محرومیت و طرد را به خاطر جنسیت، نژاد، توانایی، طبقه و جایگاه، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی (منحرفین و معتادان) و نظایر آن را تجربه می‌کنند. ب) طرد اختیاری: دلالت بر کسانی دارد که خودشان طرد یا گسستگی را از جامعه یا گروه انتخاب کرده‌اند (گیدنز، ۱۳۸۶: ۱۱۵). انگیزه در طرد اختیاری بسیار مهم است. در واقع انگیزه دامنه وسیعی از نیازها را از جمله نیاز به تکامل، نیاز به تمایز، تعلق تا نیاز به خودانگاره مثبت را در بر می‌گیرد (فیروزآبادی و صادقی، ۱۳۹۲: ۷۲).

ویسلز و میدما^۱ (۲۰۰۲) در بیان فضای مفهومی و تبیین مطروودیت اجتماعی از ابعاد فرایندی، پیامدی و هنجاری مربوط به این سازه بهره می‌جویند. از دیدگاه آن‌ها برای مطروودیت اجتماعی می‌توان دو دسته دلیل را در نظر گرفت: نخست، دلایل ناظر بر فرایندها و دوم، دلایل ناظر بر پیامدها. این دو، مفهوم «تعلق» را به عنوان عامل اصلی فرایندها و «ترکیبات مناسب منابع» را به عنوان عامل محوری پیامدها معرفی می‌کنند. آن‌ها هم‌چنین سه دسته علل را پیرامون مفهوم اعتماد مطرح می‌کنند که مطروودیت اجتماعی را به یکپارچگی اجتماعی پیوند می‌دهد. به طور ضمنی در این رویکرد، این مسئله وجود دارد که مطروودیت اجتماعی خود دارای یک بُعد سوم هنجاری هم در فرایند و هم در پیامد است. بر اساس نظر این دو، اگر یک نارسایی بنیادی در تعلق، اعتماد یا دسترسی به ترکیب مناسبی از منابع به وجود آید، آن‌گاه مطروودیت اجتماعی رخ خواهد داد. ویسلز و میدما (۲۰۰۲) سه سطح تحلیلی نیز برای هر یک از این ابعاد شناسایی می‌کنند که از سطح فردی آغاز می‌شود، سپس به ناحیه، گروه یا شبکه که همان جامعه یا جهان زیست است و در نهایت به سطح ساختاری و اجتماعی می‌رسد (غفاری و امیدی،

^۱Wessels& Miedema

۱۳۸۹). گیدنز^۱ دربارهٔ طرد اجتماعی یکی از حادثترین مثال‌های این پدیده را برای کسانی که فاقد محل دائمی برای سکونت هستند مطرح می‌کند. در واقع افرادی که محل سکونت مشخص و ثابتی ندارند عملاً از بسیاری از امکانات که نیازمند محل سکونت ثابت و مشخص است دور می‌مانند. از نظر گیدنز طرد ممکن است ابعاد مکانی داشته باشد و برخی محله‌ها از نظر امنیت، شرایط دسترسی، خدمات و تسهیلات عمومی می‌توانند متفاوت باشند (گیدنز و بردسال، ۱۳۸۶: ۴۶۹)؛ بنابراین عوامل متعددی در ایجاد طرد اجتماعی وجود دارد؛ به‌ویژه در گروه‌هایی همچون کولی‌ها در لرستان که درگیر انواع آسیب‌ها و مشکلات اجتماعی هستند. بورديو نیز می‌کوشد با افشای سازوکارهای طردآمیز و پنهانی سلطه نشان دهد که چگونه ساختارها، نهادها و روابط اجتماعی تفاوت‌ها و به بیان دقیق‌تر امتیازات اجتماعی را به نفع گروه‌های فرادست بازتولید می‌کنند و فرودستان را از دست‌یابی به موقعیت‌ها و فرصت‌های بهتر محروم می‌سازد. «از منظر بورديو، طرد اجتماعی را نتیجه ناسازگاری و فاصله میان میدان و عادت‌واره می‌داند. چراکه طبقات فرودست، عادت‌واره مورد نیاز برای موفقیت در میدان را که توسط طبقهٔ فرادست جامعه بر میدان تحمیل می‌شود را در اختیار ندارند و هرچه این فاصله بیشتر باشد امکان طرد شدگی بیشتر است» (بورديو، ۱۳۸۹: ۵۴-۶۲).

مفهوم دیگری که در کنار سازهٔ طرد اجتماعی در بررسی وضعیت کولی‌ها کمک‌کننده است، «سیاست فرهنگی» است. سیدانیوس و پتروچیک^۲ (۲۰۰۰)، چهار نوع سیاست قومی در جوامع چند فرهنگی را معرفی می‌کنند. مدل اول همانندسازی^۳ است که در این الگو از افراد انتظار می‌رود خود را با زبان، لباس، هنجارها و عقاید و احساس تعلق فرهنگ مسلط منطبق کنند. بر این اساس یک فرهنگ بهنجار تعریف و هرگونه تفاوت با این فرهنگ انحراف تلقی می‌شود. در مدل دیگ ذوب^۴، برخلاف وضعیت قبلی همهٔ مهاجران سرمایه‌های با ارزشی جهت ارائه به فرهنگ مسلط دارند. در الگوی سوم یا مدل تکثرگرا^۵ تفاوت‌های مذهبی، قومی و نژادی مجاز شمرده شده و حتی ترویج می‌شوند تا به عنوان هویت‌های اجتماعی مهم و باارزش باقی بمانند. پیش‌فرض این مدل وجود یک احساس مشترک در خرده‌فرهنگ‌های مختلف نسبت به جامعه بزرگ‌تر است. در مدل چهارم یا گروه مسلط^۶، تمایل به سازمان‌دهی جامعه بر اساس سلسله‌مراتب گروهی وجود دارد. گروه‌های مسلط از ارزش‌های مثبت اجتماعی چون قدرت، منزلت و امتیازات برخوردار می‌شوند و گروه‌های تابع مجبور به پذیرش ارزش‌های اجتماعی منفی مانند، فقر در سلامتی و تحصیل می‌شوند. به نظر می‌رسد عوامل چندگانه‌ای از عوامل فرهنگی، ساختاری و سیاست‌گذاری در وضعیت کولی‌ها دخیل باشند که بر نوع پیوندهای اجتماعی آنان نیز اثرگذار هستند. به نظر می‌رسد نوع سیاست فرهنگی موجود بر امکان شکل‌گیری چنین پیوندهایی نیز اثر داشته است که در این مطالعه تلاش بر فهم این وضعیت است.

۳- روش پژوهش

هدف این مطالعه فهم و تفسیر تجربه کولی‌های شهر خرم‌آباد از طرد اجتماعی است. به همین دلیل برای اجرای این تحقیق از میان انواع پارادایم‌ها، پارادایم تفسیری و نیز از بین انواع روش تحقیق کیفی، روش پدیدارشناسی، مناسب تشخیص داده شد تا از این طریق با رجوع به زندگی اجتماع حاشیه‌نشین کولی‌ها به فهم میان‌ذهنیت‌های آن‌ها پرداخت. پدیدارشناسی به میزان زیادی بر آثار ادموند هوسرل و دیگر کسانی چون هایدگر، سارتر و مرلئوپونتی که رویکرد هوسرل را بسط دارد، متکی هستند. به نظر می‌رسد کسانی که تاکنون در مسیر هوسرل حرکت نموده‌اند، متوجه پایه مشترکی برای همه پیش‌فرض‌های فلسفی آن شده‌اند: مطالعه تجارب زیسته اشخاص، اینکه این تجارب، تجاربی آگاهانه هستند (ون‌مانن^۷، ۱۹۹۰). و ارائه توصیفاتی از ذات تجارب، نه ارائه تبیین یا تحلیل (موستاکاس^۸، ۱۹۹۴). همچنین مطالعه پدیدارشناسی معنای تجارب زیسته افراد متعدد از یک مفهوم یا پدیده را توصیف می‌کند. پدیدارشناسان اشتراک مشارکت‌کنندگان در تجربه یک پدیده را مد نظر قرار می‌دهند. هدف

1. Giddens

2. Sidanius & Petrocik

3. assimilation model

4. melting pot

5. pluralism model

6. dominant group model

7. van Manen

8. Moustakas

اصلی پدیدارشناسی تقلیل تجارب افراد از یک پدیده به توصیفی از ذات فراگیر^۱ (ماهیت واقعی آن چیز) است (ون مانن، ۱۹۹۰: ۱۷۷). هدف مطالعه پدیدارشناسی تشریح و توضیح ساختار یا ماهیت تجارب زنده در مورد یک پدیده است. پدیدارشناسی به حوزه‌هایی می‌پردازد که اطلاعات کمتری در مورد آن وجود دارد و از آنجا که معتقد است فهم حقیقی موضوعات تنها از طریق معانی است که افراد به آن موضوعات ملحق می‌کنند، آن را نزد کسانی می‌جوید که در مورد آن پدیده صاحب تجربه هستند (پولینگهورن^۲، ۱۹۸۹). بنابراین این روش در مواردی به کار می‌رود که پژوهشگر در پی فهم معنای پدیده از نگاه و تجربه افراد درگیر آن است. در این مطالعه محقق در پی پاسخ به این پرسش‌ها بوده است که کولی‌های چه تجربه‌ای از طرح اجتماعی خود دارند؟ چگونه جهان خود را توصیف می‌کنند؟ این تجارب در بسترهای مختلف چگونه رخ می‌دهند؟

مرور ادبیات نظری و تجربی صرفاً برای تقویت مفهوم‌سازی و حساسیت نظری انجام شد؛ زیرا ماهیت پژوهش پدیدارشناختی، تابع منطق فارغ بودن از پیش‌داوری و ورود به میدان تحقیق با ذهنیتی باز است. در تحقیق پدیدارشناسی تجربیات، برداشت‌ها و احساسات افراد مورد مطالعه قرار می‌گیرد. پژوهش پدیدارشناسانه توصیف معانی تجربی است، درست به همان صورتی که در زندگی با آن‌ها برخورد می‌شود. در این تحقیق برای جمع‌آوری اطلاعات میدانی تکنیک مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و مشاهده میدانی و به طور مستمر با هدف فهم جامعه هدف استفاده شده است. مشارکت‌کنندگان این پژوهش، ۱۸ نفر از کولی‌های ساکن حاشیه شهر خرم‌آباد بوده‌اند. برای انتخاب مشارکت‌کنندگان در مرحله نخست، از میان استراتژی‌های مختلف نمونه‌گیری، نمونه‌گیری گلوله برفی در نظر گرفته شد؛ به این صورت که ابتدا تعدادی از این افراد از طریق شبکه‌های مرتبط، آشنایی و افراد مطلع انتخاب شدند؛ پس از آن هر نمونه در صورت آشنایی با حاشیه نشین (کولی‌ها) دیگر، زمینه برقراری ارتباط و شکل‌گیری مصاحبه بعدی را فراهم می‌کرد؛ در مرحله دوم با بهره‌گیری از روش نمونه‌گیری نظری، فرآیند جمع‌آوری تا زمانی استمرار پیدا کرد که فحوای مصاحبه‌ها و گفتگوهای میان مصاحبه‌گر و مشارکت‌کنندگان در پژوهش تکرار شد. در واقع انجام مصاحبه‌ها تا زمان اشباع داده‌ها و عدم حصول یافته‌های جدید ادامه پیدا کرد.

جدول ۱: مشخصات مشارکت‌کنندگان در تحقیق

ردیف	نام	سن	تحصیلات	شغل
۱	اکبر	۳۹	دیپلم	کارگر ساختمانی
۲	صغری	۴۰	بی‌سواد	خانه‌دار
۳	نادر	۶۹	بی‌سواد	کشاورز
۴	ماه پری	۳۵	بی‌سواد	خانه‌دار
۵	حسین	۳۷	سیکل	کارگر روزمزد
۶	سکینه	۴۴	بی‌سواد	کارگر
۷	احمد	۲۸	دیپلم	مغازه‌دار
۸	کریم	۴۳	دیپلم	شاگرد نانواپی
۹	شهین	۴۹	بی‌سواد	کارکشاورزی
۱۰	احمد	۴۸	بی‌سواد	دامداری
۱۱	کاظم	۵۴	بی‌سواد	بیکار
۱۲	کبری	۵۲	بی‌سواد	خانه‌دار
۱۳	صادق	۴۰	بی‌سواد	دامدار
۱۴	ناصر	۳۵	دیپلم	نجار
۱۵	رسول	۳۴	بی‌سواد	نانوا
۱۶	حمیده	۵۶	بی‌سواد	قالیبافی

1. universal essence
2. Polkinghorne

بی‌سواد	۵۴	سودابه	۱۷
بیکار	۲۵	فائزه	۱۸

پس از انتخاب شرکت‌کنندگان هدف و ماهیت پژوهش برای آن‌ها توضیح داده و بعد از کسب رضایت گفتگو به عمل آمد. مدت زمان مصاحبه بین ۳۰ تا ۴۵ دقیقه بود. سپس هر کدام از مصاحبه‌های ضبط شده بر روی کاغذ پیاده شده و مورد تحلیل قرار گرفتند. در این مطالعه برای تحلیل داده‌ها از روش کولایزی^۱ (۱۹۷۸) کمک گرفته شده است. این رویه که موستاکاس (۱۹۹۴) نیز آن‌ها را تشریح کرده، شامل این مراحل است: در ابتدا تجربه شخصی خود از پدیده مورد مطالعه را مطرح نموده‌ایم. سپس فهرستی از اظهارات مهم^۲ تهیه شده تا تجربه موضوع توسط افراد تحت مطالعه روشن شود. در مرحله بعد، این اظهارات مهم در قالب واحدهایی اطلاعاتی بزرگ‌تر به نام واحدهای معنایی^۳ یا مضمون دسته‌بندی شد و مورد توصیف قرار گرفت. در ادامه توصیفی زمینه‌ای^۴ توصیفی ساختاری^۵ از تجارب آنان (چگونگی تجربه آن‌ها بر اساس شرایط، وضعیت‌ها، و بافت) و ترکیبی از توضیحات متنی و ساختاری برای نشان دادن ذات فراگیر آن تجربه ارائه می‌کند (کرسول، ۱۳۹۱: ۸۲). موستاکاس فرایند مشخص نمودن جملات و نقل قول‌های حاوی اظهارات مهم که گویای نحوه تجربه پدیده توسط مشارکت‌کنندگان هستند را افق‌سازی^۶ می‌نامد (موستاکاس، ۱۹۹۴).

جهت اطمینان از دقت و اعتبار پژوهش، با استفاده از روش کنترل و نظارت اعضا، تحلیل و نتایج به مشارکت‌کنندگان ارائه شد. همچنین پژوهشگر در داده‌ها غوطه‌ور و کاملاً درگیر بوده که خود روش دیگری برای تأیید اعتبار یافته‌ها است. برای بررسی اطمینان تمامی مصاحبه‌ها توسط همکاران نیز مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. ملاحظات اخلاقی پژوهش حاضر نیز شامل کسب رضایت آگاهانه، حق انصراف از پژوهش، محرمانه بودن اطلاعات و تعیین زمان و موقعیت مصاحبه توسط مشارکت‌کنندگان لحاظ شده است.

۴- تحلیل یافته‌ها

با تحلیل کیفی داده‌های به‌دست‌آمده پیرامون اجتماع حاشیه‌نشین مورد مطالعه که در معنای عامیانه منطقه، «کولی» خطاب می‌شدند در چرخه‌ای از محرومیت و وضعیت نامناسب زیست قرار گرفته‌اند که در ادامه این چرخه محرومیت‌زا زندگی کولی‌ها بر پایه تجارب آن‌ها در قالب ۹ مضامین اصلی از قبیل: کلیشه‌های جنسیتی، زیستن در حاشیه اقتصاد رسمی، معضل معیشت و ناامنی شغلی، بی‌پناهی و فروافتادن در چرخه محرومیت، تقلای نافرجام در پذیرش اجتماعی، احساس غریبگی و ناکامی از دوران کودکی، دغدغه روزمرگی و تنزل پیوندهای گروهی، محرومیت مضاعف، پناه گرفتن در فضاهای بی‌دفاع شهری قابل تفسیر می‌باشد:

جدول ۲- مضامین اصلی و فرعی استخراج‌شده از داده‌ها

مضامین اصلی	مضامین فرعی
کلیشه‌های جنسیتی	گوشه‌گیری و پذیرش مطلق از مردانشان، عدم مقاومت در برابر نظر مردان، برخورد و تعامل نامطلوب مادر شوهر یا اقوام به خاطر پسر نداشتن عادی شدن برخی رفتارها، داشتن هوو،

1. colaizzi
2. significant statements
3. Meaning units
4. Textural description
5. Structural description
6. Horizontalition

کتک خوردن از شوهر، چندزنی، تکدی‌گری و ...

زیستن در حاشیه اقتصاد رسمی	بازماندن از کار رسمی، کنار گذاشته شدن از مشاغل مورد پذیرش اجتماع، عدم اعتماد به حاشیه‌نشین‌ها در واگذاری مشاغل، دریغ کردن واگذاری مشاغل خدماتی به حاشیه‌نشین‌ها، عدم اجاره مراکز تجاری به حاشیه‌نشین‌ها، واگذاری مشاغل با دستمزد پایین به حاشیه‌نشین‌ها
معضل معیشت و ناامنی شغلی	نداشتن بیمه، نداشتن درآمد ثابت و پایدار، گرانی و سختی زندگی، نداشتن شغل مناسب، شغل‌های فصلی و ناپایمن، فصلی بودن درآمدها،
بی‌پناهی و فروافتادن در چرخه محرومیت	تحت پوشش قرار نگرفتن توسط کمیته امداد و سازمان بهزیستی، عدم توجه کافی سمن‌ها به حاشیه‌نشین‌ها، احساس نادیده گرفته شدن مضاعف، عدم حمایت‌های مالی مانند وام گرفتن از نهادهای رسمی
احساس غریبگی و ناکامی از دوران کودکی	تجربه تحقیر اجتماعی، تجربه توهین و خشونت نمادین، انگ و تجربه داغ ننگ، اکراه در برقراری روابط اجتماعی با حاشیه‌نشین‌ها
دغدغه روزمرگی و تنزل پیوندهای گروهی	کم‌رنگ شدن روابط فامیلی، فرسایش همبستگی درون گروهی، کاهش مشارکت اجتماعی درون گروهی حاشیه‌نشینان، کاهش اهمیت روابط فامیلی، سردی روابط دوستانه، کاهش گفتگو، وقت نداشتن برای همدیگر، پول قرض ندادن
تقلای نافرجام در پذیرش اجتماعی	تلاش برای برابر شدن با طبقات دیگر جامعه، تأکید بر نقاط مشترک با دیگر اعضای جامعه، تأکید بر هم‌مذهب بودن با دیگران، تأکید بر هویت مشترک ملی با دیگران طرد‌کننده، تأکید بر زبان مشترک و شباهت به دیگران، ایجاد شباهت در پوشش با دیگران،
محرومیت مضاعف	محرومیت نسلی، محرومیت از تحصیل و مهارت‌افزایی، محرومیت از امکانات آموزشی و تبعیض در برخورداری از امکانات تحصیلی، حاشیه‌نشینی در موازات مقصرپنداری خود،
پناه گرفتن در فضاهای بی-دفاع شهری	آلودگی در مکان زندگی، نداشتن امکانات رفاهی، جداماندگی از شهر و بافت رسمی، پرخطر بودن مکان زندگی برا حاشیه‌نشینان، دورافتادگی مکانی

۴-۱: کلیشه‌های جنسیتی

در بین زنان کولی بسیاری از کلیشه‌های جنسیتی به عنوان رفتارهای عادی و رایج پذیرفته شده‌اند و این عقاید تولید و بازتولید می‌شوند و بسیاری از رفتارها در این جامعه به عنوان رفتارهای زنانه تعریف شده است و زنان نیز این رفتارها را پذیرفته‌اند و فرایند اجتماعی شدن آن‌ها به گونه‌ای بوده است که این زنان نیز برخی از این رفتارها را رفتارهای زنانه تعریف کرده‌اند. این زنان گوشه‌گیری و پذیرش مطلق از مردانشان را پذیرفته‌اند و مقاومتی در خصوص پذیرش نظرات مردانشان ندارند. از سوی دیگر این زنان لحظات بسیار سخت برخورد و تعامل نامطلوب مادر شوهر یا اقوام را به خاطر پسر نداشتن و مواردی این‌چنینی را تحمل کرده‌اند و بسیاری از رفتارها برای این زنان عادی شده است مثل داشتن هوو، کتک خوردن از شوهر، چند زنی، تکدی‌گری و ...

فائزه ۲۵ ساله، وضعیت نامناسب زندگی زنان را چنین توصیف می‌کند:

«در میان ما اکثر مردان دو یا چند زن دارند و زنان نیز پذیرفته‌اند و کسی اعتراضی نمی‌کند، کار هر روز ما گدایی است.»

مشارکت‌کننده دیگری هم معتقد هست که اگر زنی بچه نداشته باشد یا نتواند فرزند پسر به دنیا بیاورد باید انواع حرف‌های بد را تحمل کند و حتی زنان دیگر نیز او را با عنوان «اجاق کور» تعریف می‌کنند. این مشارکت‌کننده دیدگاه خود این‌چنین بیان می‌کند:

«در بین کولی‌ها اگر زنی نتواند بچه بیاورد یا بچه پسر به دنیا نیاورد، باید حرف‌های بد مادرشوهر را تحمل کند و سایر زنان نیز او را با عنوان اجاق کور می‌شناسند.»

کلیشه‌های جنسیتی زنان کولی در شهر خرم‌آباد در یک فرایند هویت‌یابی و در یک بستر سنتی و به صورت منفعلانه و مبتنی بر عوامل انتسابی شکل گرفته است و این فرایند نظام‌های معنایی مشخصی را تولید کرده است. به تعبیر کاستلز (۱۳۸۵: ۲۳)

کلیشه‌های جنسیتی، مجموعه‌ای از باورهای فرهنگی، اجتماعی مشترک هستند که قابلیت‌ها و ویژگی‌های خاصی را به افراد یعنی زن و مرد نسبت می‌دهد که در جامعه به وسیله مناسبات اجتماعی تولید و توزیع گشته‌اند و این موضوع در میان زنان گولی شهر خرم‌آباد صادق است.

۲-۴: زیستن در حاشیه اقتصاد رسمی

مطالعه تجارب زیسته کولی‌ها حاکی از این مسئله است که کولی‌ها به لحاظ اقتصادی با سبک زندگی خاص خود به انجام اعمالی همچون تکدی‌گری، اشتغال در بخش غیررسمی اقتصاد مانند دستفروشی یا ورود در اقتصاد جنایی مانند خرید و فروش مواد مخدر، مشروبات الکلی و انجام قمار و بعضاً مفاصد اخلاقی گرایش پیدا کرده‌اند و در دور باطل فقر اقتصادی گرفتار آمده‌اند. روایت‌های این گروه از حاشیه‌نشین‌ها حاکی از این مسئله است که در اقتصاد رسمی جایگاهی ندارند و برای تأمین حداقل‌های معیشتی خود مجبور به ریسک‌های زیادی هستند.

یکی از مشارکت‌کنندگان ناصر ۳۵ است. او اعتقاد دارد که جایی برای فعالیت اقتصادی آبرومندانه برایشان وجود ندارد:

«کار آبرومندان‌های برای ما نیست، کسی به ما کار دولتی نمی‌دهد؛ ما مجبوریم که به سمت کارهای خلاف بریم، کارهایی را انجام بدیم که هیچ کس حاضر به انجام آن کارها نیست».

حسین ۳۷ ساله کارگر روزمزد بر بی اعتمادی مردم نسبت به کولی‌ها اشاره داشته:

«کسی به ما اعتماد نمی‌کند که حتی نگهبانی به ما بسپارد، بارها پیش اومده کارگری هم کردیم دستمزد کامل را هم بهمون ندادن».

رسول ۳۴ ساله معتقد است که با شناخت شدن به عنوان کولی دیگر اجازه کارهای خدماتی را هم ندارد:

«حتی کارگری و کارهای معمولی که هر کسی انجام نمیده رو هم نمی‌گذارند ما انجام بدیم».

از دیگر مشارکت‌کنندگان، حمید ۴۸ ساله است او نیز اعتقاد دارد که موانع متعددی بر سر راه ما در اجاره کردن مغازه وجود دارد. مشارکت‌کننده مذکور دیدگاه خود را به این صورت شرح می‌دهد:

«صدبار رفتیم خواهش تمنا کردیم مغازه‌ای اجاره کنیم که با خانواده روش کار کنیم ولی تا می‌فهمند کولی هستیم به ما اجاره نمی‌دهند... کار دیگه‌ای جزء گدایی و کار با چوب بلد نیستیم».

واکاو دیدگاه مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که این گروه نه فقط از اقتصاد رسمی، بلکه از اقتصاد غیررسمی و محلی نیز مورد طرد قرار گرفته‌اند و در حاشیه اقتصاد غیررسمی قرار دارند. این مشارکت‌کنندگان اعتقاد دارند که حتی از انجام کارهای خدماتی و غیررسمی به وسیله این گروه جلوگیری می‌شود و سعی می‌شود موانع متعددی بر سر راه این کارهای خدماتی قرار دهند. بازتولید فقر و حاشیه‌ای شدن کولی‌ها به گونه‌ای است که اگر در گذشته در فقر به معنای درآمدی و تنگدستی روزگار می‌گذرانند؛ اما در وضعیت کنونی به واسطه مداخلات، فقر قابلیت‌ی و اجتماعی برای آن‌ها بازتولید شده است و بی‌نوایی را تجربه می‌کنند.

۳-۴: معضل معیشت و ناامنی شغلی

مطالعه تجارب زیسته کولی‌ها حاکی از این مسئله است که زیست آن‌ها موید یک زندگی در حاشیه است. به طوری که این گروه از اجتماع حاشیه‌نشین در خارج از نظام اقتصادی و اجتماعی آن قرار دارند. بنابر روایت کولی‌های مورد مطالعه به دلیل مشکلات معیشتی و بضاعت کم مالی در نظام شهری تاب مقاومت نداشته و به حاشیه شهر پناه برده‌اند.

نادر ۶۹ ساله داری سه همسر و ۲۱ فرزند است. او بی‌سواد بوده و شغل فصلی دارد. وضعیت نامناسب معیشتی و شغلی را می‌توان به وضوح در اظهار نظرهای او مشاهده نمود:

«بچه آوردم که کمک دست من باشند. خب پسر خیلی بیشتر به درد کار می‌خورد. ما اصلاً وضعمون خوب نیست. پولی نداریم، توی این شهر کاری برای ما نیست، دندون درد گرفتم و دفترچه بیمه نداشتم. از بی پولی دندونم رو دادم به دندان‌کش محلی، دندونم عفونت کرد و کلی هزینه رود دستمون گذاشت».

ماه پری ۳۵ ساله و بی سواد است. او در حالی که ظاهری به شدت فقر زده داشت از شرایط سختی مالی و معیشتی خانواده خود سخن می‌گفت:

«کاری نیست که انجام بدهیم وگرنه همه ما اهل کار هستیم. ... هرکاری باشه و در توانمون باشه رو انجام می‌دیم. ما زنهار بخاطر اینکه کمک حال خانواده باشیم؛ درب خونه‌های مردم می‌ریم که شاید بخاطر زن بودنمون و ترحم به ما کمک کنند. چاره‌ای نیست باید غرورت رو بگذاری کنار و برای سیر کردن شکم بچه هات درب خونه‌های مردم هم بری و کمک بگیری».

حسین ۳۷ ساله و کارگر ساختمان است. او نیز مانند ماه پری و نادر از شرایط سخت زندگی و عدم امنیت شغلی خود می‌گوید:

«ما که کار درست درمون نداریم. اگر تابستون یا بهار کاری گیرم بیاد و برم سر ساختمان کارگری، پولی نمیمونه برامون. کار باشه شبانه روز کار می‌کنیم. تو زمستون خیلی سخته کالا کار نیست».

مسئله اشتغال ناپایدار و ناامنی معیشتی از مهمترین دغدغه‌هایی است که خیل عظیمی از کولی‌ها را درگیر کرده است. نبود فرصت شغلی مناسب، افراد را درگیر در مشاغل کاذب نموده است و عده‌ای دیگر را محکوم به بیکاری و اعتیاد کرده است؛ و ناکافی بودن درآمدشان عاملی در ایجاد احساس بیکاری و درماندگی آن‌ها شده است. دلیل این موضوع هم ناکافی بودن درآمد حاصله ذکر می‌کردند. چرا که هزینه‌های زندگی و تأمین معیشت فشار زیادی را بر افراد تحمیل کرده است و تمام آنچه را که به عنوان درآمد کسب می‌کنند کفاف هزینه‌های زندگی آن‌ها را نمی‌کند.

۴-۴: بی‌پناهی و فروافتادن در چرخه محرومیت

کولی‌های حاشیه‌نشین شهر خرم‌آباد از جمله مهمترین گروه‌های اجتماعی محروم و بی‌صدایی هستند که تجارب زیسته آن‌ها حاکی از نوعی بی‌پناهی و فروافتادن در یک چرخه محرومیت است. بنا بر روایت کولی‌های حاشیه‌نشین این افراد از حمایت‌های سازمان‌های رسمی چون بهزیستی، کمیته امداد و نهادهای حمایتی مردمی محروم هستند.

سکینه ۴۴ ساله دارای ۵ فرزند است. او از بی تفاوتی نهادهای مردمی و رسمی مانند بهزیستی و کمیته امداد سخن گفته و معتقد است که بسیاری از مردم و مسئولین از وضعیت آنان بی‌اطلاع هستند:

«کمیته امداد و بهزیستی هیچ کدام ما را تحت پوشش خود نمی‌برند، چندبار هم که رفتیم و صحبت کردیم مارو تحویل نمی‌گیرند میگن بدتر از شما هم هست تو شوهرت زنده است. اینجوری بگم که هیچ کس از وضعیت ما یا خبر نداره یا اگر خبر داره کاری واسه ما نمی‌کنه».

احمد جوان ۲۸ ساله که دیپلم دارد. او متأهل و دارای دو فرزند است. احمد در رابطه با عدم حمایت‌های مالی رسمی اینگونه سخن می‌گفت:

«وام؟ وام به ما نمیدن، کسی هم پیدا نمیشه که ضامن ما بشه، از دولت به چیزی نرسیده تا الان. اگر اداره یا جای دولتی هم که بریم اونجا هم کسی به ما جوابی نمیده. هر جایی میریم مارو بشناسن که ما کولی هستیم برای همین چیزی نمی‌گیریم که ماله کجا هستیم چون تا بفهمن برامون دیگه هیچ کاری نمی‌کنند و رفتارشون یک جور دیگه هست با ما».

علاوه بر ضعف نهادهای حمایتی رسمی، این اجتماع حاشیه‌نشین نیز بی‌اطلاع از سازمان‌های مردم‌نهاد بودند و به نوعی تلقی از فعالیت آن‌ها نداشتند؛ زیرا در طول زندگی خود مواجهه‌ای با سازمان‌های حمایتی مردمی نداشته‌اند. گویی تاکنون سازمان‌های مردم‌نهاد در منطقه حاشیه‌نشین کولی‌های خرم‌آباد حضور نداشته‌اند. این امر باعث شده است که ناپایداری و شکنندگی حمایت‌های اجتماعی برای توصیف وضعیت ساختارهای حمایتی کولی‌های قابل‌کابرد باشد.

۴-۵: احساس غریبی و ناکامی از دوران کودکی

کریم ۴۳ ساله و کشاورز از تجربه طرد خود در روابط با دیگران اینگونه سخن می‌گفت:

«مردم محلی منطقه ما را می‌بینند راهشان را کج می‌کنند تا با ما هم مسیر نشوند، انگار ما مریضی داریم که از ما دوری می‌کنند ... تو شهر هم اگر بفهمن ما کولی هستیم به ما کار نمیدهند اگر هم کاری بدن پول ناچیزی

بهمن میدان... در مراسم عروسی شون ما را دعوت نمی‌کنند... مراسم عزا هم استقبالی از ما نمیکنند، انگار راضی نیستن که ما بریم فاتحه خونی‌هاشون».

شبهین ۴۹ ساله نیز به همین موضوع اشاره می‌کند و اعتقاد دارد که به علت عدم مواجهه مطلوب بین کولی‌ها با غیرکولی‌ها، افراد محلی منطقه رفتارهای نامناسبی از قبیل فحش دادن در ارتباطات خود، متلک‌پراندن، نگاه‌های بد را انجام می‌دهند این مشارکت‌کننده تجارب زیسته خود را به این صورت شرح می‌دهد:

«خیلی نگاهشون به ما نگاه بدیه، فحش و حرف‌های زشتی را از این مردم شنیدیم. درسته ما کسی را نداریم و فقیریم و برای یک لقمه نون باید گدایی کنیم اما این حرف‌های مردم فحش‌ها و توهین‌هاشون خیلی آزار دهنده است».

حضور کولی‌ها در بخش‌های آسیب‌زای منطقه، زندگی در خانه‌های فرسوده و فاقد امکانات بهداشتی، در کنار سبک خاص ازدواج زودهنگام و تعدد فرزندان، مولد خانواده‌هایی پرجمعیت و آسیب‌پذیری شده است که عملاً امکان ورود به حوزه آموزش و بهره‌مندی از امکانات و آگاهی‌های اولیه بهداشتی را ندارند و در معرض انواع بیماری‌ها و کاستی‌ها قرار گرفته‌اند. فرزندان کولی‌ها به واسطه این شرایط از دیگر کودکان ساکن در محله متمایز هستند و همچنین بزرگسالان نیز به واسطه چهره‌ای متفاوت از بومیان منطقه از مناسبات اجتماعی با افراد جامعه محروم هستند. این امر در عمل چرخه‌ای از ناکامی و ناشهروندی را از دوران کودکی تجربه کرده‌اند. همچنین زندگی گروهی کولی‌ها، حضور مستمر آن‌ها در فضای محله و عدم رعایت موازین بهداشتی، پوشش نامناسب زنان و کودکان (زنان به سبب شغل تکدی‌گری با لباس‌های مندرس و کودکان بدون پوشش مناسب) نارضایتی همسایگان و عابرن غیرکولی را به دنبال داشته است که زمینه‌های برون‌افتادگی و تحقیر را برای کولی‌های به همراه داشته است؛ به طوری که اکراه در برقراری روابط اجتماعی با حاشیه‌نشین‌ها را می‌توان در مراسم‌های عزا و عروسی و جشن‌ها به وضوح دید.

۴-۶: دغدغه روزمرگی و تنزل پیوندهای گروهی

مشارکت‌کنندگان اعتقاد دارند که سختی کار و چالش‌های زیاد در گذران معیشت سبب شده است که در بین خود کولی‌ها نیز پیوندها و ارتباطات پایدار وجود نداشته باشد. احمد ۴۸ ساله از عدم امکانات مناسب و دوری روابط فامیلی به این صورت دیدگاه خود را شرح می‌دهد:

«سختی زندگی و گرفتاری‌های این روزها کاری کرده است که دوستان و اقوام خیلی به هم سر نمی‌زنیم، اقوامی که میان به ما سر بزنند وقتی نه جایی هست بخوابند و نه میتونیم پذیرایی مناسبی از آن‌ها داشته باشیم اون‌ها هم زود بر میگردن ما هم نمیریم، رفت و آمدها کلا کم شده».

مشارکت‌کننده دیگری نیز به همین موضوع اشاره می‌کند و اعتقاد دارد که در بین خود کولی‌ها تعامل و رفت و آمدهای همیشگی وجود ندارد و هزینه‌های زیاد زندگی موجب این امر شده است. این مشارکت‌کننده ادراک خود را به این صورت بیان می‌کند:

«شما الان در بین خود ما رفت و آمد زیادی نمی‌بینید و رفت و آمد بین خویشاوندان نزدیک و درجه یک نیز وجود ندارد و هر کسی از این افراد به دنبال گرفتاری‌های خاص خود است».

اگرچه کولی‌ها در طی سال‌ها طرد اجتماعی برون‌گروهی تحمیل شده از سوی ساختارهای اجتماعی را تحمل کرده‌اند و به‌عنوان یک باور عمومی و پذیرفته در بین آن‌ها تلقی شده است؛ اما تحمل کاهش مراودات و پیوندهای درون‌گروهی توسط نزدیکان خود را بسیار دشوار بیان داشته‌اند و از بی‌پناهی، درماندگی و تحمل‌ناپذیر بودن حرف و کنایه‌های اطرافیان گله‌مند بودند؛ چرا که این وضعیت نه تنها سختی تامین معیشت؛ بلکه کاهش روابط اجتماعی را در پی داشته است. با عنایت به توصیف‌های صورت گرفته؛ می‌توان گفت حمایت‌های عاطفی (محبت، اعتماد و همدلی و ...)، ابزاری (قرض دادن، وقت گذاشتن و ...) و اطلاعاتی (مشورت و گفتگو) مورد نظر ولکاک (۲۰۰۲) در میان کولی‌های شهر خرم‌آباد کاهش یافته است.

۴-۷: تقای نافرجام در پذیرش اجتماعی

حاشیه نشینان (کولی‌ها) بر این مسئله واقف هستند که یکی از بسترهایی که زمینه طرد آنها را فراهم کرده است، تمایزهای فرهنگی است. این تمایز فرهنگی از قبیل زبان و لهجه، نژاد، چهره و ظاهر و مشاغل و ... به قدری مشهود است که بومیان منطقه به راحتی می‌توانند کولی را از غیر کولی تشخیص دهند. این کولی‌ها به استراتژی‌های مختلفی متوسل می‌شوند تا با پذیرش اجتماعی بیشتری در جامعه و در بین عامه مردم برخوردار شوند. یکی از تلاش‌ها نافرجام کولی‌ها برای انجام کنش‌های جامعه-پسند از قبیل شرکت در مراسم مذهبی و عزاداری‌ها، انتخاب نام‌ها و فامیلی‌های مشابه مردم بومی در پذیرش فرهنگی و اجتماعی آن‌ها چندان کارساز نبوده است. تا حدی که مشارکت‌کنندگان در پژوهش بارها بر این موارد تأکید داشتند. کاظم ۵۴ ساله بر همین منوال تأکید می‌کند که باید میزان پذیرش اجتماعی کولی‌ها در جامعه افزایش پیدا کند. این مشارکت‌کننده اعتقاد دارد که:

«ما با شما یکی هستیم، فرقی بین ما نیست. پدران و مادران ما در همین منطقه بزرگ شده‌اند، زبان ما هم زبان

لری و لکی است ... ما هم مسلمانیم دین و ایمان داریم ... در عزاداری‌ها و مراسم مذهبی شرکت می‌کنیم ...».

کبری ۵۲ ساله در این مورد معتقد است که برای پذیرش اجتماعی بالاتر، به فرزندمان، زبان فارسی آموزش می‌دهیم. از نظر این مشارکت‌کنندگان نیل به این استراتژی یعنی آموزش زبان فارسی می‌تواند میزان پذیرش و صمیمیت افراد کولی با غیرکولی‌ها را افزایش دهد. مشارکت‌کننده مذکور اعتقاد دارد که:

«ما بخاطر اینکه بتوانیم با مردم محلی رابطه بیشتری داشته باشیم و اینکه ما رو با خودشان قبول کنند بیشتر به

فرزندان خودمان زبان محلی و زبان فارسی یاد می‌دهیم که شاید باعث صمیمیت بیشتر با مردم محلی بشه و

دیگه بهمون بد نگاه نکنند».

یکی دیگر از مشارکت‌کنندگان به نوع پوشش و متفاوت بودن نوع پوشش در عدم پذیرش اجتماعی مطلوب در جامعه اشاره می‌کند و در این زمینه اعتقاد دارد که:

«نمیخواهیم با نوع پوشش و زبان متفاوت، اهالی متوجه اصالت کولی بودن ما بشوند و بگویند اینها جز فلان

طایفه و قوم اند اینطور باهاشون رفتار کنیم. در قدیم ایام نوع لباس و وضعیت ظاهری نشان دهنده کولی بودن

ما بود (کفش پاشنه بلند، شلوار دمپاگشاد و موی مجعد فراوان) (زن کولی - ۲۶ ساله)».

آنچنان که پیدا است گویی انگ غریبه خوردن و در حاشیه نظام اجتماعی و اقتصادی قرار گرفتن کولی‌ها، درد و تلخ‌کامی برای آن‌ها به همراه داشته است که در تلاش هستند با بیان وجوه اجتماعی و فرهنگی مشترک از قبیل زبان، قدمت، هم دین و مسلک بودن، تعلقات مذهبی و ... نوعی همدلی و همراهی در جامعه برای خود ایجاد کنند و برچسب غریبه بودن و بی‌دین بودن را از خود دور کنند. اما این تلاش‌ها در طی این سال‌ها چندان نتوانسته است ذهنیت جامعه را نسبت به آن‌ها تغییر دهد تا حدی که مشارکت‌کننده در پژوهش اظهار ناراحتی و دلگیری از جامعه چنین بیان می‌کند. «ما که کاری به کسی نداریم و در یک گوشه ای از این شهر ساکنیم و آزاری برای کسی نداریم پس چرا این مردم ما را به عنوان انسان قبول ندارند» (صادق ۴۰ ساله).

۴-۸: محرومیت مضاعف

با حضور در محل زندگی کولی‌ها به وضوح محرومیت آن‌ها از دسترسی به برخی امکانات رفاهی و اجتماعی قابل مشاهده است. به طوری که ضعف زیرساخت‌های شهری، خانه‌های گلی و بعضاً آجری قدیمی با اتاق‌های کوچک، کوچه‌های ناهموار، نبود امکانات بهداشتی مناسب و ... گواه بر محرومیت و شرایط نامناسب زندگی کولی‌هاست که از دیرباز در زمره فرودست‌ترین گروه‌های اجتماعی در استان لرستان تعریف شده‌اند. این سطح از محرومیت یکی امر عمومی برای اکثر کولی‌های ساکن در منطقه است و به نوعی با این شیوه زندگی خو گرفته‌اند. اما سطح تشدید یافته محرومیت کولی‌ها بیشتر ناظر بر «زنان بیوه‌ای» است که به دلیل انگ بیوه‌گی و تنهایی بیشترین احساس رهاشدگی و سرخوردگی را تجربه می‌کنند. سودابه ۵۴ ساله یکی از مشارکت‌کنندگان پژوهش است که دیدگاه خود را از وضعیت محرومیت مضاعف زنان کولی به این صورت بیان می‌کند:

«وقتی شوهر اولم فوت شد کل زندگیم بهم ریخته، همسایه‌ها نگاه بدی بهم داشتند، جرات نمی‌کردم با کسی صحبت کنم، صدتا انگ و تهمت بهم می‌زدند، اون ایام خیلی بهم سخت می‌گذشت تاحدی چندباری می‌خواستم خودکشی کنم... تا از فشار زندگی مجبور شدم با یک پیرمرد زورگو ازدواج کنم که من فقط کار می‌خواد و بچه».

آثار و پیامدهای این مسئله تاحدی است که زنان بیوه برای رهایی از این وضعیت و تقلا برای زیستن مجبور به ازدواج مجدد و تن دادن به زن چندم مردانی شوند که به صرف نیروی کار به آنها نگاه می‌کند. روایت زندگی این گروه از افراد نوعی محرومیت مضاعف را به تصویر می‌کشد. محرومیتی که زیست مسالمت آمیز را برای آنها تنگ کرده است و حسرت داشتن زندگی با حداقل امکانات را برای آنها ایجاد کرده است و احساس محرومیت و جدافتادگی از جامعه را برای آنها دو چندان کرده است.

۹-۴: پناه گرفتن در فضاهای بی‌دفاع شهری

مشاهدات میدانی نشان می‌دهد کولی‌های خرم‌آباد در مناطق حاشیه شهر و پرمخاطره ساکن هستند. این مناطق دارای ویژگی‌های فرسودگی یعنی ریزدانی، مصالح نایمن، دسترسی‌های محدود، زیرساخت‌های نامناسب و پایین بودن سطح بهداشت محیطی است. هم‌چنین تنگی معابر و نفوذناپذیری بافت محله، ضمن ایجاد فضای بی‌دفاع شهری، محل مناسبی برای ایجاد و تداوم بزه فراهم کرده است. به‌طور کلی، خانه‌های فرسوده و فاقد امکانات اولیه زندگی، مشتریانی به نام کولی‌ها دارد که برخی از آنها نیز توسط کولی‌های قدیمی‌تر محله با کارکرد اجاره به سایر کولی‌ها خریداری شده‌اند. بر همین اساس مشتریان خرد مواد مخدر به این بافت بیشتر مراجعه دارند و تجمع مصرف‌کنندگان و کارتن‌خواب‌ها، به‌ویژه در زمین‌های حاصل از تخریب منازل فرسوده، بر افزایش احساس ناامنی در چنین مناطقی دامن زده است.

فائزه ۲۵ ساله از مشارکت‌کنندگانی است که به شاخص‌ها و مؤلفه‌های متعددی مثل خاک، زمین و... اشاره می‌کند و اعتقاد دارد که با سایر مردم در این مورد تفاوت‌های آشکاری را تجربه می‌کنند. این مشارکت‌کننده در این مورد معتقد است که:

«خاک، زمین و دیوارهای محله ما (کوروش) با دیگر محله‌های شهر فرق داره... وقتی وارد کوچه‌های ما میشی فکر میکنی به آخر دنیا رسیدی».

مشارکت‌کننده دیگری به نام حمیده ۵۶ نیز به همین موضوع اشاره می‌کند و معتقد است که مجبور به جداسازی اجتماعی از بقیه جامعه شده‌اند. مشارکت‌کننده مذکور دیدگاه خود را به این صورت شرح می‌دهد:

«خونه‌هامون که دیدی ... رو تپه ساختیم تا چشممون تو چشم مردم نباشه و هر روز شاهد دعوا بچه‌ها مون نباشیم... احساس می‌کنی باجگیران جز شهر نیست و فراموش شده».

جدایی مکانی کولی‌ها از فضای زنده شهر باعث شده است؛ فرصت‌های کاری و حمایت‌های اجتماعی از آنها دریغ شود و زیست نامطلوب و گرایش به اقتصاد غیررسمی در میان کولی‌های شهر خرم‌آباد افزایش پیدا کند. علاوه بر این؛ فضای سکونت و مراودات کولی‌های در طی سال‌ها به نحوی ساختار یافته است که گویی در حیات زنده شهر چندان جایگاهی نداشته و به نوعی در انزوا قرار داشته‌اند.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه حاضر با هدف توصیف و تحلیل تجارب زیسته کولی‌های شهر خرم‌آباد از فرآیند طرد اجتماعی به‌عنوان یک مسئله اجتماعی انجام شده است. موضوعی که اکنون وجوه مسئله‌مندی آن در قالب افزایش آسیب‌های اجتماعی و جرائم در بافت‌های حاشیه‌نشین بیشتر نمایان شده است.

مطابق مدل پدیدار شده، محور اصلی، چندوجهی بودن محرومیت و طرد کولی‌های حاشیه‌نشین است که مفهوم پایه «زندگی در حاشیه کولی‌ها» را به تصویر کشیده است. اجتماع حاشیه‌نشین مورد مطالعه در چرخه‌ای از محرومیت و وضعیت نامناسب قرار گرفته‌اند. چرخه محرومیت‌زا زندگی کولی‌ها در قالب مقولاتی از قبیل «کلیشه‌های جنسیتی، زیستن در حاشیه اقتصاد رسمی، معضل معیشت و ناامنی شغلی، بی‌پناهی و فرافتادن در چرخه محرومیت، تقلای نافرجام در پذیرش اجتماعی، احساس غریبگی و ناکامی از دوران کودکی، دغدغه روزمرگی و تنزل پیوندهای گروهی، محرومیت مضاعف، پناه گرفتن در فضاهای

بی‌دفاع شهری» توصیف شده است. این طرد در جنبه‌های مختلف زندگی آن‌ها مشهود و نمایان است. کولی‌های شهر خرم‌آباد در یک فرآیند مداوم طرد قرار دارند، به طوری که طرد اقتصادی کولی‌ها با طرد اجتماعی، فرهنگی و نهادی به نحوی با هم هم‌پوشان شده است و وضعیت «برون‌افتادگی» آن‌ها از نظام زیست اجتماعی را فراهم آورده است، بی‌آنکه راهی برای خروج از این وضعیت متصور شوند؛ در تقلا برای زیستن به طور پیوسته فرایند طرد از جامعه را با رفتارهای وندالیستی، بزهکارانه و منحرفانه بازتولید می‌کنند. این اجتماع مطرود از نظام اجتماعی برای تأمین معیشت و گذران زندگی از دوران کودکی تجربه‌ای تلخ از حقارت و محرومیت را با خود به همراه داشته‌اند و آن‌ها را بیشتر از هر گروه اجتماعی دیگری به سمت ارتکاب انواع جرائم و انحرافات اجتماعی سوق داده است. تاحدی که راه‌های نامشروع کسب درآمد از قبیل دزدی، زورگیری، مال‌خری، تن‌فروشی، خرید و فروش مواد مخدر و ... برای آن‌ها مشروع و عادی تلقی می‌شود. بر همین اساس است که می‌توان توصیف کولی‌ها را با مفهوم «زندگی در حاشیه» تعریف کرد. از طرف دیگر، ساخت اجتماعی و فرهنگی سنتی شهر خرم‌آباد که ماهیتی ایلی و درون‌گروهی بر آن حاکم است؛ بسترهای تعاملی و ارتباطی با این گروه را سخت کرده است؛ زیرا تابوهای فرهنگی در مرادده با کولی‌ها به نحوی در سطح جامعه برساخت شده است که ارتباط با کولی‌ها را با داغ ننگ توصیف می‌کنند؛ از این‌رو چرخه حذف‌کننده‌ای شکل گرفته در حصار زیست کولی‌ها به نحوی است که هر نوع ارتباط با این گروه از سوی مردم تقبیح، زشت و ناپسند توصیف شده است.

مدل ۱. فهم تجربه زیسته حاشیه‌نشینان (کولی‌ها) شهر خرم‌آباد به مثابه زیست در حاشیه

کولی‌های مورد مطالعه در شبکه چندبعدی از حاشیه‌ای شدگی درهم‌تنیده و به هم پیوسته‌ای گرفتار آمده‌اند. ابعاد گوناگون بی‌قدرتی و محرومیت آن‌ها به گونه‌ای باهم ترکیب شده است که اغلب این افراد حتی زمانی که از آن‌ها خواسته می‌شود که با مشارکت خود عقیده و نظر خود را ابراز کنند و یا از تخلفاتی که صورت گرفته است؛ چیزی بگویند، آن‌ها به خاطر ترس و روحیه حاشیه‌ای شده و منزوی‌شان همچنان سکوت و یا از بحث منحرف می‌شوند؛ بنابراین شایع‌ترین خصیصه‌ای که می‌توان از تهنشست ذهنی کولی‌ها در زمینه تجارب آن‌ها از زندگی فهم کرد؛ «حاشیه‌ای شدن» و به نوعی «بی‌قدرتی» آن‌ها برشمرد.

وضعیتی که شبکه‌ای چندبعدی از محرومیت‌ها را با خود به همراه داشته است. در راستای مسائل طرح شده؛ نتایج پژوهش همراستا با نتایج پژوهش یوسفوند (۱۳۹۹) و عظیمی و همکاران (۱۳۹۸) است؛ به طوری که در این پژوهش‌ها نیز نشان داده شد که مجموعه‌ای از زمینه‌ها در سطح فرهنگی، فردی و ساختاری در ایجاد شرایط افشار فرودست و در حاشیه اثرگذارند؛ بنابراین تقلیل زمینه‌ها طرد اجتماعی کولی‌ها به موضوع صرف عاملیت فردی و بی‌توجهی به عوامل ساختاری، خطایی راهبردی در رفع طرد اجتماعی افشار فرودست در جامعه است. از سوی دیگر این گروه در حاشیه حامی و حمایت‌کننده‌ای از سوی نهادهای دولتی و مردمی برای خود متصور نیستند. این وضعیت سبب طرد بیشتر و در حاشیه قرار گرفتن شیوه زیست این کولی‌ها شده است. این وضعیت سبب شده است که افراد بومی و همسایگان آن‌ها با توجه به شیوه زیستی که دارند؛ احساس خطر کنند و به مراتب تعاملات و مراودات اجتماعی خود را با کولی‌ها به حداقل ممکن برسانند. در همین راستا پژوهش نامنی و همکاران (۱۳۹۷) نشان داد که هرچه افراد یا گروه‌های خاص اجتماعی بیشتر طرد شوند و در انزوا قرار گیرند، امنیت اجتماعی افراد جامعه را به همان نسبت به خطر می‌اندازند. بر این اساس در این وضعیت امکان اینکه افراد بومی و همسایگان کولی‌ها احساس خطر کنند و امنیت خود را خدشه‌دار ببینند بیشتر است.

ماهیت چندوجهی بودن طرد کولی‌ها نیز همسو با نتایج پژوهش پژوهش خوشرو و همکاران (۱۳۹۷) است. به طوری که در هر دو مطالعه بسترها و زمینه‌ها تعاملی و فرایندی میان کولی‌ها و بومیان منطقه را از مهم‌ترین عناصر در تقویت زمینه‌های طرد اجتماعی کولی‌ها تفسیر کرده‌اند. این وضعیت طرد و حاشیه‌ای شدن کولی‌ها پیامدهایی در سطوح فردی جمعی برجایی گذاشته است و فضاهای نامن و گرایش به بزهکاری و خشونت را نتیجه داده است. در پژوهش وازیم (۲۰۲۰) همراستا با نتایج این مطالعه نیز به برخی از پیامدهای طرد گروه‌های مختلف از جمله کولی‌ها اشاره شده است و به این نتیجه رسیدند که کولی‌ها از گذشته به عنوان یک گروه محروم در سریلانکا شناخته شده‌اند. آن‌ها همچنان با چالش‌های متعددی مواجه هستند و در روند توسعه کشور مستثنی شده‌اند. بر این اساس می‌توان گفت که این چرخه و فرایند طرد ادامه دارد، چرا که این گروه در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های کلان نیز از جایگاهی برخوردار نیستند و به نوعی می‌توان آن‌ها را گروه‌های مغفول مانده از نظام برنامه‌ریزی در کشور تلقی کرد. از این‌رو؛ به رسمیت شناختن افشار آسیب‌پذیر و گروه‌های اجتماعی طرد شده از قبیل کولی‌ها و آموزش و ترویج فرهنگ نوع دوستی در میان بومیان منطقه و همچنین ترغیب نهادهای حمایتی دولتی و غیر دولتی در راستای حمایت‌های اجتماعی و احیاء حیات اجتماعی در مناطق در حاشیه، می‌تواند اندکی از مسائل و تلخ‌کامی‌های این گروه بی‌صدا را کاهش دهد.

۶-ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت‌نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تأمین شد.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

اسفاری، میترا. (۱۳۹۴). پویایی هویتی غربت‌ها «مطالعه‌ی اتنوگرافیک هادوری در چهارراه‌های تهران». *نامه انسان‌شناسی*، ۱۳(۲۲): ۳۷-۱۱.

بلیک‌مور، کن. (۱۳۸۵). *مقدمه‌ای بر سیاست‌گذاری اجتماعی*، ترجمه علی اصغر سعیدی و سعید صادقی‌جقه، تهران: مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.

بوردیو، پیر. (۱۳۸۹). *نظریه کنش: دلایل عملی و انتخاب عقلانی*، ترجمه مرتضی مردیپا، تهران: نشر فلسفه، نقش و نگار.

خوشرو، زینب؛ فیروزآبادی، سید احمد و فرضی زاده، زهرا. (۱۳۹۷). مطالعه علل، ابعاد و پیامدهای طرد اجتماعی بر حسب جنسیت؛ مورد مطالعه: زنان کولی روستای چشمه کبود شهرستان ایلام، *مطالعات اجتماعی اقوام*، ۱(۱): ۵۷-۳۳.

- صفی خانی، ثمره. (۱۳۹۶). مطالعه پدیدارشناختی کولی‌ها در تهران: تجارب زیسته غربت‌های بابل در دروازه غار و لب خط، رساله دکتری تخصصی، دانشگاه الزهرا (س)، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی.
- صفی خانی، ثمره؛ موسوی، سیدیعقوب و رجب‌لو، قنبرعلی. (۱۳۹۵). هویت در آستانه‌ی کولی‌های ساکن در تهران. *تحقیقات فرهنگی ایران*، (۳) ۹: ۱-۲۹.
- عظیمی، میترا و ابراهیمی، مریم. (۱۳۹۸). موانع بازپیوند اجتماعی کولی‌های محله هرندی تهران. *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، ۱۰(۱): ۱۹۵-۲۱۶.
- غفاری، غلامرضا و امید، رضا. (۱۳۸۹). چرخش مفهومی و نظری از فقر به سازه مطروودیت اجتماعی، برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۲(۴): ۳۵-۶۶.
- فیروزآبادی، سیداحمد و صادقی، علیرضا. (۱۳۹۲). *طرد اجتماعی: رویکردی جامعه‌شناختی به تهران: جامعه‌شناسان*.
- فیروزآبادی، سیداحمد و صادقی، علیرضا. (۱۳۸۹). مطالعه‌ی ابعاد طرد اجتماعی زنان روستایی سرپرست خانوار در رابطه با وضعیت اشتغال و اقامت، زن در توسعه و سیاست، ۸(۲): ۹۳-۱۱۴.
- کاستلز، مانوئل. (۱۳۸۵). *عصر اطلاعات، قدرت هویت، ترجمه حسن چاوشیان*، تهران، انتشارات طرح نو.
- کرسول، جان. (۱۳۹۱). *پویبش کیفی و طرح پژوهش، انتخاب از میان پنج رویکرد (روایت‌پژوهی، پدیدارشناسی، نظریه داده‌بنیاد، قوم‌نگاری، مطالعه موردی)*. ترجمه حسن دانایی فرد و حسین کاظمی، تهران: انتشارات صفار.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۹۰). *تجدد و تشخیص، ترجمه: ناصر موفقیان*، تهران: نشر نی.
- گیدنز، آنتونی و بردسال، کارن. (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی، ترجمه: حسن چاوشیان*، تهران: نشر نی.
- نامنی، ابراهیم، نامنی، روح اله و غربی، موسی الرضا. (۱۳۹۷). بررسی تأثیر طرد اجتماعی غربت‌ها بر احساس امنیت اجتماعی ساکنین شهر سبزوار. *مطالعات امنیت اجتماعی*، ۹(۵۳): ۳۳-۶۲.
- هال، آنتونی و جیمز میجلی. (۱۳۸۸). *سیاست اجتماعی و توسعه، ترجمه مهدی ابراهیمی و علیرضا صادقی*، تهران، جامعه‌شناسان.
- یوسفوند، سامان. (۱۳۹۹). *معمای فقر و توسعه؛ از شعبده‌بازی تا واقع‌گرایی*، تهران: نشر اندیشه احسان.

- Cervi, L., & Tejedor, S. (2020). Framing "The Gypsy Problem": Populist Electoral Use of Romaphobia in Italy (2014–2019). *Social Sciences*, 9(6), 105.
- Colaizzi, P. F., Valle, R. S., & King, M. (1978). Existential phenomenological alternatives for psychology. *Psychological research as the phenomenologist views it*, 48-71.
- Flotten, T. (2006). *Poverty and social exclusion – two sides of the same coin? A comparative study of Norway and Estonia*. Oslo: Fafo
- Gezgin, E., & Greenfields, M. (2017). A Study on the Sociology of Pierre Bourdieu and Conducting Social Research with Gypsy/Roma Groups. *Journal of Gypsy Studies*, 1(1), 31-47.
- Kenrick, D. (2007). *Historical dictionary of the Gypsies (Romanies)*. Scarecrow Press
- Lane, P., Spencer, S., & Jones, A. (2014). *Gypsy, traveller and Roma: experts by experience*.
- Mayall, D. (2005). *Gypsy identities 1500-2000: From Egipcians and Moon-men to the ethnic Romany*. Routledge.
- Millan, M., & Smith, D. (2019). A comparative sociology of Gypsy Traveller health in the UK. *International journal of environmental research and public health*, 16(3), 379.
- Moustakas, C. E. (1994). *Phenomenological research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Narayan, D., Chambers, R., Shah, M. K., & Petesch, P. (2000). *Voices of the Poor: Crying out for Change*. New York: Oxford University Press for the World Bank.
- Ozatesler, G. (2014). *Gypsy stigma and exclusion in Turkey, 1970: The social dynamics of exclusionary violence*. Springer.
- Polkinghorne, d. e (1989), *phenomenological research methods* in r.s. valle & s. halling (eds.), *existential phenomenological perspectives in psychology*(pp.41-60). New York: plenum press.
- Sen, A. (2000). *Social exclusion: Concept, application, and scrutiny*.
- Sidanius, J., & Petrocik, J. R. (2000, February). *Ethnicity and national identity: A comparison of three perspectives*. In conference *Re-Thinking Democracy in the New Millennium*. Houston, Texas. Available at: <http://www.uh.edu/democracy/sidaniust.pdf>.
- Smith, D., Newton, P., Berlin, J., & Barrett, S. (2020). A community approach to engaging Gypsy and Travellers in cancer services. *Health Promotion International*, 35(5), 1094-1105.

- Van Manen, m. (1990), "researching lived experience: human science for an action sensitive pedagogy. London, Ontario, Canada: the university of western Ontario.
- Vranken, J. (2004). Changing forms of solidarity: urban development programs in Europe. *Cities of Europe. Changing Contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Urban Cohesion*, 255-276.
- Wazeema, T. M. F. (2020). Social exclusion and vulnerability of people in gypsy community. 7th International Symposium – (2020) on "The Moderate Approach to Human Development through Islamic Sciences and Arabic Studies" pp.685 - 693.
- Wessels, B. and Miedema, S. (2002) Towards understanding situations of social exclusion, in Steinert and Pilgrim welfare policy from below: struggles against social exclusion in Europe, Aldershot, Ashgate.
- Woolcock, Micheal (2002) social capital and development: concept, evidence and application. *Work shop on understanding and building social capital in Croatia. Zagreb.*

